

Три серпневі дні Ужгорода

Цими, серпневими днями минає 30 років з тих тривожних днів, коли купка заколотників в Москві створили ГКЧП (українською ДКНС - Державний комітет з надзвичайного положення). Саме 19-21 серпня 1991 року, відбулась спроба державного перевороту, з єдиною метою – припинити реформування та зберегти Радянський Союз, фактично - «імперією зла», як висловився тодішній Президент США Р. Рейган. Натомість, переповідати добре відомі події тридцятирічної давності навряд-чи є потреба. Адже за цей час громадськість мала можливість дізнатись, не тільки про прихильників «наведення порядку» й «твердої руки» по всьому СРСР, яка пропонувалась путчистами, але й ознайомитись з тими, практично - одиничними випадками, коли, окремі: міста, області та республіки а також: трудові колективи, громадські організації та політичні партії тощо - виступили проти, засудили та відмовились виконувати вказівки ГКЧП.

Серед таких й місто Ужгород а точніше - Ужгородська міська рада, яка вже 19 серпня 1991 року, на своїй позачерговій сесії - єдина в області й одна з перших в СРСР засудила діяльність ГКЧП. До жалю, про таку позицію в ті дні представників громади найзахіднішого міста України, доволі мало відомо й сьогодні. Тобто, демократичну й принципово сміливу поведінку маленького Ужгорода, «затьмарили» події у Москві, Ленінграді, Ризі та інших містах тодішнього Радянського Союзу, які ГКЧПісти, як їх ще називали – визначили як «найбільш небезпечними», де й були запроваджені комендантські години, введені війська, заборонені ЗМІ.

В Ужгороді ж, в понеділок зранку 19 серпня, було як завжди – стабільно-метушливо: хто на роботу, хто на базар, хто за кордон. Адже в краї вже почався кооперативний рух, з'явився «смак» до імпорتنих товарів та сенс «стояти» на базарі, в Ужгороді вже діяли десятки приватних фірм, що й було першими ознаками ринку. Однак, для мислячих, ранкові повідомлення ЗМІ про створення якогось ГКЧП а, особливо, їх рішення, які зачитувались упереміж з трансляцією балету «Лебедине озеро» - нічого доброго не віщувало. Ставало не стільки тривожно, скільки ясно – любій, власній справі приватного характеру кінець, не кажучи вже про якусь свободу, демократію, права людини. Тому їхати зранку в офіс, а переміщувався тоді містом, як пам'ятаю, на велосипеді - не було сенсу.

Здавалось, що в Ужгородській міській Раді, депутатом якої був, точно знатимуть більше. Однак, це було не так а розгубленість й невизначеність: «що ж робити» була там ще більшою. Позитивно, що небайдужих а - головне сміливих виявилось ще кілька депутатів, які чомусь теж полишили звичні справи й вирішили з'ясувати причини раптового «захворювання» М.Горбачова у відпустці. Імпульсивний обмін думками з колегами: Юрою Ажнюком, Юрою Галамбою, Олегом Дибом та Олександром Самойленко, які претендували на рішення - призводили до дій протесту. Тобто, за відсутності достатньо чіткої офіційної інформації, особливо з обласного рівня, куди було простіше подзвонити з надією, що слухавку таки знімуть - не стільки насторожувала, скільки спонукала слухати «голоси» ТВ та радіостанцій сусідніх країн, що для багатомовного закарпатця не так вже й складно - та діяти. Саме близькість кордону, сприяла обізнаності краян щодо подій у власній країні, що давало можливість об'єктивно володіти правдивою інформацією про перебіг заколоту, на відміну від абсолютної більшості громадян СРСР які мусіли задовольнятися брехнею.

З кожною хвилиною, ставало очевидним, що в країні справжній переворот, організатори якого сповнені надій все, раніше напрацьоване повернути назад а - точніше залишити СРСР без змін на краще. В ситуації яка складалась й не дивлячись на заборону з боку ГКЧП, щодо будь-яких зібрань, включаючи й проведення сесій органів влади на місцях, ми кілька депутатів почали вимагати скликання позачергової сесії міської Ради. Однак, літні відпустки, відсутність досвіду поведінки в подібній ситуації та неясність як й що робити, взагалі - змушували нас шукати логічні та правові рішення, робити сміливі й рішучі кроки та діяти оперативно й гласно, що не завжди досягалось компромісом між нами, не кажучи вже про консенсус, який був тоді на вагу золота!

Так чи інакше, зійшлись на думці, що без висловлення позиції щодо дій ГКЧП з боку Ужгородської міської Ради не обійтись а тому скликання позачергової сесії - на часі. Натомість, певна розгубленість заступника, за відсутності голови Ради – Еміла Ландовського, особливо з урахуванням ситуації яка складалась та з метою недопущення тиску на першого, примусила нас,

ініціаторів, відповідно до тогочасного Регламенту роботи, зібрати не менше 25 підписів депутатів, що й стало б підставою для проведення позачергової сесії. Підготовку до останньої почали відразу в кількох напрямках: одні сіли писати проект рішення сесії, інші почали обдзвонювати й об'їжджати депутатів (яких на той час в Ужгородській міській Раді було 124), що за відсутності власного транспорту та мобільного зв'язку тоді - було не так просто. Однак, вже за кілька годин заява-вимога [1] з необхідними 26-ти підписами дала підстави заступнику голови Ради - Василю Прокопцю підписати відповідне Розпорядження про скликання позачергової сесії, яку призначили в той же день на 15:00 за місцевим часом.

Паралельно, ініціаторами готувався єдиний, як тоді видавалось логічним, документ-реакція представників громади обласного центру Закарпаття на діяльність ГКЧП, у вигляді звернення до Верховної Ради Української РСР та городян [2]. Тобто, апелювання до першої було викликано бездіяльністю та невизначеністю найвищого законодавчого органу, особливо на фоні «Декларації про державний суверенітет України», яку було ухвалено ще 16 липня 1990 року. Звернення ж до ужгородців було логічним, саме від імені обраних ними ж своїх посланців до місцевого органу влади, фактично, у надзвичайній ситуації, яка складалась. Однак не варто забувати й те, в якому середовищі були вимушені діяти не тільки ініціатори скликання позачергової сесії але й ті депутати, хто поставив свій підпис під проектом «Звернення до Верховної Ради Української РСР та громадян Ужгорода» [3]. Ми тоді, віддавали собі звіт у своїх діях пам'ятаючи, що майже по всій країні ГКЧП запровадив надзвичайний стан, а 6-ту статтю Конституції, щодо «керівної й направляючої» ролі КПРС хоч й було відмінено (у березні 1990 року), партійні органи, не кажучи вже про КДБ - продовжували активно діяти, в тому числі й в Ужгороді. Більше того, розголос про скликання позачергової сесії в Ужгороді «працевлаштував» не тільки обережних «червоних директорів», комуністів-ортодоксів з депутатського корпусу чи міських чиновників з депутатським мандатом але й відповідні компетентні органи та служби міста й області, які «доброзичливо» радили зачекати та не провокувати ситуацію, якимись зборами.

Пам'ятаю, як сходились депутати на засідання тієї сесії, які йшли «живим коридором» під мовчазним поглядом трохи розгублених працівників міськвиконкому, зігнаних нарядів міліції, якихось людей в штатському та дещо переляканих й мало чисельних але рішуче налаштованих городян, які прийшли підтримати своїх обранців. До жалю були й попередження аж до залякування депутатів, частина з яких таки проігнорувала позачергове зібрання, не кажучи вже про окремих із них, які вже з сесійної зали, буквально, повернули назад, що призвело до тимчасової відсутності кворуму та дещо «посунуло» відкриття сесії в часі. Однак, необхідний кворум в 50%+1 депутат від всього складу депутатського корпусу таки легалізує зібрання, що робить позачергове засідання VI сесії I-го демократичного скликання - правочинним. Виступи більше 20-х депутатів (з 67-ми присутніх), абсолютна більшість з яких підтримали наш проект та засудили дії ГКЧП не залишила сумнівів у нашій правоті та головне - в активній громадянській позиції Ужгородської міської Ради, яка у той, доленосний час гідно представила своє, європейське місто. За результатами голосування: 59 присутніх «за», 2 - «проти», 4 - «утримались», 2 - не голосували, «Звернення до Верховної Ради Української РСР та громадян Ужгорода» [4], хоч й не стало рішенням сесії (що вимагало 63 голоси) - було прийняте!

Про подальший перебіг подій, включаючи й розмноження та оприлюднення вищевказаного звернення, особливо з урахуванням того, що йшов лише перший день путчу, коли невизначеності й страху було більше ніж ясності й логіки - за 30 років було написано немало. Однак, майже ніхто не описав, як ми прощались після сесії, коли розходились по домівках, розуміючи, яка потенційна небезпека загрожувє кожному, хто «посмів», не послухав порад, має свою позицію й чесно виконав обов'язок перед своїм виборцем та гідно несе звання громадянина. Я ж повертався додому з підготовленим, але так й не виголошеним виступом, позаяк через емоційне збудження та суперечки які точились між нами в ході підготовки документів сесії, банально втратив голос. Це вже потім, коли ми сміялись над невдачами ГКЧП з тремтячими руками, коли не заздрили прибічникам «наведення порядку», яких масово звільняли з роботи чи притягали до відповідальності та коли давали принципові оцінки окремим колегам, представникам органів влади та управління міста й області - стало ясно, що діяли ми: вчасно, відповідально, принципово.

Вже за кілька днів потому, коли стало ясно, що заколот провалився, що сили правди таки перемогли, коли осмілилися боягузи й згадали про «принципи» більшість - ефір найбільшої країни світу захлинався від шквалу заяв, звернень та прес-конференцій, не рахуючи самовбивств та

масових виходів комуністів з лав КППС, що означало одне - ми стали свідками кончини останньої комуністичної імперії. Ознакою цього були й багато чисельні сесії, практично всіх рівнів, які хутко й завзято висловлювали недовіру вищестоящим, давали оцінку діяльності чи бездіяльності керівникам: державних підприємств, установ, закладів, правоохоронних органів судів, прокуратур, УВД та КДБ на місцях, державним ЗМІ тощо. Народні обранці, почали вирішувати питання подальшого використання будівель та майна міських й обласних комітетів КПУ, державних й місцевих засобів масової інформації: газет, журналів, радіо та телебачення із взяттям їх на баланс у комунальну власність. Крім того, по країні почався демонтаж пам'ятників Леніна, інших комуністичних вождів з перейменуванням вулиць та площ імені таких.

Так було й в Ужгороді, коли через кілька днів після провалу ГКЧП, силами депутатів міста, вже VII-ма сесія, затвердила принципові рішення: «Про виявлення недовіри керівництву обласної Ради народних депутатів та її виконавчому комітету», «Про оцінку дій керівників державних підприємств, установ, закладів міста», «Про оцінку дій керівників правоохоронних органів суду, прокуратури, УВД та УКДБ по Закарпатській області», «Про подальше використання будівель та майна міського та обласного комітетів КПУ, що розташовані на території міста та будинку офіцерів», «Про засоби масової інформації обласного підпорядкування та переведення будинку радіо у комунальну власність», «Про перейменування площі Леніна, окремих вулиць м. Ужгорода та демонтаж пам'ятників В.І. Леніну» та інші [5].

На рівні ж країни, вже 24 серпня 1991 року було проголошено Акт незалежності України - політико-правовий документ, ухвалений позачерговою сесією Верховної Ради УРСР, яким було проголошено незалежність України та створення самостійної української держави. А вже 1 грудня 1991 року відбувся перший Всеукраїнський референдум, на який винесли питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». В ньому взяли участь понад 84% українців з правом голосу. За незалежність проголосували більше ніж 90% співгромадян...

Але все це було потім. А тоді, 19 серпня, в перший день путчу, як пізніше стало відомо, тільки дві ради Ужгородська міська й Львівська обласна спромоглися виступити, в якості місцевих органів влади проти ГКЧП. Крім того, мали місце окремі заяви членів Президії Верховної ради УРСР, з якими виступили: Володимир Гриньов, Олександр Ємець, Дмитро Павличко, Володимир Пилипчук, Леся Танюк, Ігор Юхновський та Володимир Яворівський. В той же день, із заявою про неконституційність дій ДКНС виступив Народний рух України, а 50 донецьких депутатів різних рівнів звернулись до Президії ВРУ та жителів міста з заявою про категоричне невизнання ДКНС, чим розпочали протести шахтарів Донбасу. А, вже згадувана, Львівська обласна рада закликала до громадянської непокорі та загального політичного страйку. Позиція ж Верховної ради УРСР, її Президії та безпосередньо тогочасного Голови ВРУ, в перший день путчу, на відміну від вище переліченого, не кажучи вже про рішучість демократично налаштованих лідерів РСФСР - була беззубою, якщо не ганебною.

І це при тому, що в перший же день заколоту ГКЧП, оголосила надзвичайний стан в окремих містах Росії та припинила дію місцевих Рад, заборонила мітинги, а преса була взята під контроль. Однак, це не зупинило демонстрантів Москви, які близько полудня почали збиратися на Манежній площі. На 12 годину число учасників мітингу досягло декількох тисяч. Вже за годину, Борис Єльцин стоячи на танку, виступив перед тисячним натовпом мітингарів, які почали зводитися барикади та закликав до відновлення конституційного порядку. Мер Ленінграда Анатолій Собчак, повернувшись з Москви, виступив перед Ленсоветом і розповів про зустріч з членами ГКЧП, яких назвав «злочинцями, які повинні бути покарані» та закликав до загальноміської страйку на 20 серпня. У Вільносі тисячі литовців зібралися біля будівлі Верховної Ради. Естонські лідери закликали до спокою і твердості духу, обіцяючи продовжувати боротьбу за відновлення незалежності. Про все це ми знали тоді виключно з «голосів» із-зі кордону.

Пізніше, як з'ясувалось, заколотники готували проект Указу в.о. Президента СРСР Янаєва Г.І. «Про введення тимчасового президентського правління в республіках Прибалтики, Молдови, Вірменії, Грузії, окремих регіонах РСФСР (Свердловській області, містах: Ленінграді та Свердловську) та в трьох областях Української РСР (Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській). Тобто, КДБ який був головним натхненником й організатором путчу, не вважав Закарпаття взагалі та Ужгород, зокрема, неблагополучним регіоном на відміну від Москви та Ленінграда, Прибалтики та Галичини. Однак, саме депутати Ужгородської міської Ради першого

скликання (1990-1994) виявились більш принциповими, сміливими і послідовними державниками, ніж більшість інституцій краю, включаючи міські та районні ради, не кажучи вже про обласну. При цьому, характерною особливістю «протестного» Ужгороду було те, що на відміну від абсолютної більшості міст тодішнього СРСР, місцеві обранці, практично - не були підтримані масовими виступами городян.

Натомість, позиція тодішніх депутатів Ужгорода, як видається з часом, заслуговує на повагу, особливо з урахуванням подальших політичних вподобань краян (ужгородців та закарпатців), які за 30 років частенько голосували ігноруючи принципи, логіку та мораль, коли вибирали собі, в місцеві ради, до українського парламенту та в Президенти, далеко небезгрішних: то «оновлених» комуністів, то проросійських «товаришів», то когось з регіонів. Так було в 1998 році, коли край проголосував за СДПУ(о) - 31,7% а КПУ отримала 6,64% підтримки! В 2002 році, хоч й перемогла «Наша Україна» - 36,50%, але за КПУ голосувало 5,96% закарпатців. В 2006 році, Ужгород віддав «Партії Регіонів» 12,23% голосів. В 2012 році Закарпаття обрало собі «Партію Регіонів» - 30,87% а КПУ отримала 5,03%, тоді як Ужгород віддав регіоналам аж 31,03% а КПУ - 4,32% голосів! Вже у 2019 році, ужгородці масово проголосували за «Слугу народу» - 43,98%, а «Опозиційна платформа - за життя» знайшла 6,90% голосів прихильників! Очевидно, що й вибір краян безпосередньо впливає на хід історії, по суті всієї країни. Тому, завжди й у всі часи - «в ціні» буде все те позитивне, що зробив чи не зробив, фактично - кожен із нас.

Саме через це на ще більшу шану та повагу заслуговують депутати, активісти та патріоти України, які виступили проти свавілля узурпаторів в серпні 1991 році, особливо в світлі подальших подій, як-то агресія Росії проти України, окупація Криму та війна на Донбасі. Так, історія не терпить умовностей. Але, чи не привела б тодішня, вчасна й принципова позиція, активних, свідомих та патріотично налаштованих співгромадян, яку спровокував ГКЧП, через пришвидшену ходу до незалежності країни, яку започаткували, в тому числі й депутати першого демократичного скликання Ужгородської міської ради та, хоч це вже тема іншої розмови...

Саме цими днями минає 30 років з тих трьох серпневих днів 1991 року, коли невелика група небайдужих ужгородців, наділених мандатами городян, таки зуміла пересилити страх, зайти в собі мужність та організувати супротив купці московських заколотників та їх поплічникам на місцях, «перемога» яких могла суттєво змінити хід історії на 1/6 земної кулі, не кажучи вже про долі наших співвітчизників. Путч, який тривав лише 73 години та до якого ми йшли через голод 1933-го і репресій 1937-го, через насильницьку колективізацію і геноцид до власного народу, через випробування Другою світовою війною і переворот 1964-го, через «розвинутий соціалізм» і холодну війну, довгі 73 роки - висвітлив багато і багатьох. Усі 73 роки радянської влади – це боротьба заради ідеї про вільну й незалежну країну. Ціна цього прагнення - мільйони життів. З 19 серпня 1991 року була спроба відновити лічбу жертвам, чого вдалось уникнути. Тому, на часі сказати спасибі всім тим, хто доклався тоді до супротиву мракобіссу. Сьогодні, до жалю, багатьох учасників тих подій: депутатів першого скликання, членів виконкому Ужгородської міської ради та працівників апарату міста, вже немає серед нас. Однак їх поступок 30-ти річної давнини заслуговує на велику подяку. Й хто знає, чи мали б ми власну країну - Україну: вільну, самостійну, незалежну, якби правда, рішучість, патріотизм цих, небайдужих людей тоді не перемогли.

Юрій Ключівський,

депутат Ужгородської міської Ради першого скликання 1990-1994 років
Прага - Ужгород, серпень 2021

Додатки:

[1] Заява групи депутатів, з вимогою скликання позачергової сесії 19 серпня 1991 року (ксерокопія архівного відділу Ужгородської міської Ради).

[2] Чернетка «Звернення до Верховної Ради Української РСР та громадян Ужгорода» (з архіву автора).

[3] Проект «Звернення до Верховної Ради Української РСР та громадян Ужгорода», який було підготовлено 5-ма депутатами (з архіву автора).

[4] «Звернення до Верховної Ради Української РСР та громадян Ужгорода», яке було опубліковано в газеті обласної Ради народних депутатів «Новини Закарпаття», № 159, від 21 серпня 1991 року.

[5] Колаж чернеток та проектів рішень, які було прийнято 27 серпня 1991 року (з архіву автора).